

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

[PROF. DR. ÂDEM CEYHAN'A 60. YAŞ ARMAĞANI]

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number: 10.58659/estad.1493898

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024

ss. 845-873

Makalenin Geliş

Tarihi

31/05/2024

Makalenin

Kabul Tarihi

23/06/2024

Yayın Tarihi

30/06/2024

İSKEÇELİ MİR-İ 'ALEM-ZÂDE RİF'AT'IN BİLİNMEYEN BİR ESERİ: MANZUM AVÂMİL TERCÜMESİ

Fatih KOYUNCU*

Giyasi BABAARSLAN**

ÖZET

İslam dinini kabul eden toplumların başta Kur'an'ı anlamak amacıyla Arapçayı öğrenme ihtiyacı zaruri hâle gelmiştir. Hadis, tefsir, fıkıh ve kelam gibi ilimlerin ve dinî metinlerin daha iyi anlaşılması için Arap diline ait gramer kaidelerinin anlatıldığı birçok eser kaleme alınmıştır. Arap gramerinin temel konularından olan nahiv ilminin içerisinde avâmil de yer almaktadır. Avâmil kitaplarında, terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin irâbına tesir eden unsurlar konu edilmektedir. Osmanlı döneminde Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (öl. 471/1078-79) *el-Avâmil* adlı eseri ile Birgivi Mehmed Efendi'nin (öl. 981/1573) *el-Avâmilü'l-cedid*'i bu konudaki iki geleneği meydana getirmiştir. Birçok dile aktarılan bu eserler üzerine şerh, haşiye ve talikat türünden metinler yazılmıştır. Dilbilgisi metinlerinin daha kolay ezberlenmesi amacıyla bu

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., fkoyuncu06@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0118-1566

** Arş. Gör., Amasya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı ABD., gysbabaarslan06@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-9074-2379

Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [ESTAD]

[Prof. Dr. Âdem CEYHAN Armağanı]

Cilt: 7 Sayı: 2 Haziran 2024 ss. 845-873

eserlerin bazen manzum olarak tercüme edildiği bilinmektedir. Türk edebiyatında avâmil konusunda yazılan gerek manzum gerekse mensur birçok tercüme eser bulunmaktadır. Manzum avâmil tercümesi kaleme alanlardan biri de İskeçeli Mîr-i 'Alem-zâde Rif'at'tir (öl. 1251/1835). Kaynaklarda şairin böyle bir eseri olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Manzumede mahlasın dışında bahsi geçen isimler ve düşürülen tarih gibi bazı veriler bu mesnevinin İskeçeli Rif'at'e ait olduğuna işaret etmektedir. Bu eser, Birgivi'nin meşhur eseri olan *el-Avâmil*'in manzum tercümesidir. 170 beyitten müteşekkil olan manzumenin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu çalışmada, avâmil türü hakkında genel bilgiler verilmiş, kaynaklardaki bilgilere göre mütercimi tanıtılan eserin muhtevası üzerinde durulduktan sonra tercümenin metni araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Avâmil, Birgivi, *el-Avâmil*, tercüme, Rif'at

AN UNKNOWN WORK OF MÎR-İ `ALEM-ZÂDE RİF'AT FROM İSKEÇE: TRANSLATION OF VERSE AWAMİL

ABSTRACT

With the adoption of Islam, societies felt an essential need to learn Arabic, primarily to understand the Qur'an. Numerous works have been written to elucidate the rules of Arabic grammar to facilitate a better comprehension of religious texts and sciences such as Hadith, Tafsir, Fiqh, and Kalam. The field of Arabic grammar includes the study of Nahw, within that Avamil is a significant topic. Avamil rules have been addressed in many works, and dedicated treatises have been written on this subject. Avamil texts discuss the changes in the vowel signs and certain letters at the end of Arabic words based on their syntactic positions in sentences. During the Ottoman period, Abdulkahir al-Curcani's "al-Avamil" and Birgivi Mehmed Efendi's "al-Avamil al-Cedid" established two key traditions in this field. These texts have been translated into numerous languages, with various commentaries, glosses, and annotations written on them. Due to the ease of memorizing grammatical texts, they have sometimes been translated into verse. In Turkish literature, many works have been written on Avamil. One of the authors who wrote works in this genre is Mîr-i 'Alem-zâde Rif'at from İskeçe. The existence of this work of the poet is not mentioned in the sources. The names mentioned in the work, apart from his pseudonym, and the date given indicate that this work belongs to him. The text under examination is the verse translation of Birgivi's work. A copy of this poem, which consists of 170 couplets, is in the Istanbul University Rare Works Library. In this study, information about avâmil is given and the translator of the work is introduced according to the information in the

sources. Then, after focusing on the content of the work, the text of the translation is presented.

Keywords: Avâmil, Birgivi, *el-Avâmil*, translation, Rif'at

GİRİŞ

İslam'ın yayılması ve yeni yerlerin fethedilmesiyle beraber farklı toplumların dinî metinleri anlaması ve öğrenmesi amacıyla başta Kur'an olmak üzere birçok dinî eser muhtelif dillere tercüme edilmiştir. Türkler İslam dinini kabul ettikten sonra Kur'an'ı anlamak için ilk olarak kutsal kitabı tercüme etmeye ihtiyaç duymuştur. Daha sonra hadis, fıkıh, tefsir ve kelam gibi dinî ilimlere dair eserler Türkçeye aktarılmıştır. Bütün bu saiklerle Arapça, medreselerde öğretilmeye başlanmış ve bu dilin gramerine dair kaideler üzerinde durulmuştur. Bununla ilgili olarak Arapçanın grameri hakkında yazılan eserler Türkçeye aktarılmıştır. Arapça ve Farsçaya olan hâkimiyetten sonra tercüme kitaplarla birlikte telifî metinler de kaleme alınmıştır.

Klasik medrese eğitimi geleneğinde dil öğrenimiyle ilgili metotlardan biri de dilin kaide ve kurallarının nazma aktarılarak ezberlenmesidir. Bu usul dinî ve bilimsel eserlerin öğrenilmesinde kolaylık sağladığı için tercih edilmiştir. Özellikle Arap gramerine dair bilgilerin nazma aktarıldığı bilinmektedir.¹ Kisaî'nin (öl. 189/805) nahvi öven kasidesi, İbnü'l-Mutî'nin (öl. 628/1231) *Elfîye*'si, İbnü'l-Hâcib'in (öl. 646/1249) *el-Vâfiye* ve eş-Şâfiye'si, Kartacânî'nin (öl. 684/1285) *el-Kasidetü'l-mîmiyye*'si gibi manzum metinler nahiv ilminin öğretilmesinde nazmın önemini gösteren eserlerdir (Yılmaz ve Yılmaz, 2021: 332).

Âmil kelimesinin çoğulu olan avâmil, cümle ve terkip içerisindeki kelimelerin i'râbına tesir eden unsurlara denir. Nahiv konularını âmil-ma'mûl esasına göre tasnif ederek kısaca inceleyen kitap türüne el-avâmilü'l-mie adı verilmiştir. Emevîler devrinden itibaren avâmil konusunda birçok eser yazılmıştır. Halil b. Ahmed'e (öl. 170/786) nisbet edilen *el-Avâmil*, Kisaî'nin *Râ'iyye* adlı manzum risâlesi, Ebû Ali el-Fârisî'nin (öl. 377/987) *el-Avâmil(ü'l-mi'e)*'si bu türün ilk örnekleri olarak bilinmektedir. Bu konuda yazılan ve şöhret bulan eserlerden biri de Abdülkâhir el-Cürcânî'nin *el-Avâmilü'l-mi'e*'sidir. Bu hususta yazılan bir diğer önemli metin Osmanlı medreselerinde asırlarca okutulan gramer, akaid, fıkıh, tasavvuf, tefsir ve hadis sahasında eserler veren Birgivi Mehmed

¹ Mesela bk. Zülfikar Durmuş-Ramazan Meşe, "Birgivi'nin el-Avâmil Adlı Eserinin Nahiv İlminin Öğretimindeki Yeri ve Önemi", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi*, 1, 2018, s. 11-32.

Efendi'nin *el-Avâmil*'idir. Cürçânî'nin aynı adlı eseriyle beraber avâmil geleneğinin en yaygın iki örneği olduğundan, Cürçânî'nin eserine *el-Avâmilü'l-atik*, Birgivi'nin eserine de *el-Avâmilü'l-cedid* ismi verilmiştir. Ancak bu iki eser arasında âmillerin sayısı ve ele alınış tarzları bakımından farklar bulunmaktadır (Durmuş, 1991: 106-107).

Cürçânî eserinde yüz âmilden söz etmiş, bunları lafzî ve manevî olmak üzere iki ana gruba ayırmıştır. Yine lafzî âmilleri kıyasî ve semâî diye ikiye tefrik etmiş; semaîler doksan bir, kıyasîler yedi, manevîler iki olmak üzere toplam yüz âmil ortaya koymuştur. Birgivi avâmil tasnifini altmış âmil, otuz mâmul, on îrab şeklinde sıralayarak sayıyı yüze tamamlamıştır. Cürçânî'nin *el-Avâmil*'i son derece veciz ve ihatalı, Birgivi'nin eseri ise daha pratik ve sade olarak değerlendirilir. Cürçânî'nin *el-Avâmil*'i Anadolu'nun doğusunda, Arap âleminde, İran'da, Hindistan ve Pakistan'da; Birgivi'nin eseri ise Anadolu'nun diğer yörelerinde ve Balkanlar'da asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu iki eser üzerine birçok gramer âlimi tarafından şerh, hâşiye ve ta'likat yazılmıştır. Ayrıca bu kitaplar kolay ezberlenmeleri için manzum forma aktarılmış, Türkçeye ve Farsçaya tercüme edilmiştir (Durmuş, 1991: 107).

Birgivi'ye göre Arapça îrab kurallarını öğrenmek için yüz şeyin bilinmesi gereklidir. Bunlardan altmışına âmil; otuzuna ma'mûl; on tanesine de îrab adı verilir. Bu üç temel konu üç bölümde izah edilir: Birinci bölüm âmil hakkındadır. Âmil, lafzî ve manevî olmak üzere ikiye; lafzî de semâî ve kıyâsî olarak tekrar ikiye ayrılmaktadır. Beş kısma ayrılan semâî kırk dokuz âmilden ibarettir. Kıyâsî âmillerin sayısı dokuzdur. Manevî âmiller ikidir. İkinci bölümde ma'mûl bahsi ele alınır. Bunlar da asıl ma'mûl ve bağımlı ma'mûl olmak üzere iki kısımdır. Asıl ma'mûl dört, bağımlı ma'mûl beş çeşittir. Asıl ma'mûlde merfu dokuz, mansub on üç, mecrur iki, meczum bir tanedir. Üçüncü bölüm îrab hakkındadır. İrabın harekesi üç, harfi dört, hazfle îrab üçtür. Böylece îrab on başlıkta tamamlanır.

Türk edebiyatında avâmil konusunda birçok eser kaleme alınmıştır. Abdülkâhir el-Cürcanî'nin ve Birgivi'nin eseri defaatle manzum olarak tercüme edilmiştir. Mevcut çalışmalar ışığında manzum avâmil tercümelerinin 16. asırda yazılmaya başlandığı görülmektedir. Cürcanî'nin eserinin tercümeleri arasında Manastırlı Celal'in (ö. 1574?) *Terceme-i Avâmil-i Cürcanî*'si (Güneş, 2013: 703-718), Larendevî İbrâhîm Şânî'nin (öl. 1019/1610) *Terceme-i Avâmil-i Cürçânî*'si (Söylemez, 2021) ve Erzurumlu Rahmî'nin *Avâmil Tercümesi*'ni (Babaarslan, 2022) sayabiliriz. Birgivi'nin *el-Avâmil* adlı eserinin tercümeleri

arasında Seyyidi'nin *Manzum Avâmil-i Cedid'i*; Abdurrahman'ın *Mefhûm-ı Avâmil-i Atık ve Avâmil-i Cedid'i*, Ferid'in *Terceme-i Manzûme-i Avâmil-i Birgivi'si* ve Kâzım Paşa'nın *Manzûme-i Mefhûme-i Avâmil'i* (Bardakçı, 2022) yer almaktadır (Yılmaz ve Yılmaz 2021: 333-342). Birgivi Mehmed Efendi'nin *el-Avâmil* adlı eserini manzum olarak Türkçeye aktaran şairlerden biri de İskeçeli Mîr-i 'Alem-zâde Rif'at'tır.

İskeçeli Mîr-i 'Alem-zâde Rif'at ve Manzum Avâmil Tercümesi

Bugün Yunanistan sınırları içindeki İskeçe'de doğan şairin asıl adı Halil İbrahim Rif'at'tır. İskeçe ayânı Topuzlu Mustafa Ağa'nın oğlu olan Rif'at, Mîr-i Alem-zâde olarak tanındı. Erken yaşta medrese tahsili gördükten sonra İstanbul'a gelen şair, Abdurrahim Muhib Efendi'nin şair olan kızı Nesibe Safvet Hanım'la evlendi. Kadılık vazifelerinde bulunan Mîr-i Alem-zâde, H 1250/M 1834-1835 yılında Havass-ı Refia (Eyüp) mollası oldu. Mevleviyyet müddetini tamamlayamadan 1251/1835 yılında vefat etti. Şairin, Sultan II. Mahmud'un kızı Sâliha Sultan ile Halil Rif'at Paşa'nın düğünlerini anlattığı 818 beyitlik *Gülşen-i Hurremî* (Arslan, 2008: 699-766; Aynur, 1995: 48-71; Kava, 2003) adlı bir mesnevisi, II. Mahmud devrindeki bazı olaylara yer verdiği belge niteliğindeki *Âyîne-i Zafer* (Koç vd., 2019) adlı bir manzum eseri ve nüshası henüz tespit edilemeyen bir *Divan'ı* vardır. Ayrıca İskeçeli Rif'at'e ait kaynaklarda adı geçmemekle beraber bir de *Avâmil Tercümesi* bulunmaktadır (Çiftçi, 2017: 197; Şemseddin Sâmî, 1308: 2291; Mehmed Süreyya, 1996: 1395; İnal, 2013: 2609-2611; Tuman, 2001: 360; Arslan, 2014).

Avâmil tercümesinde mütercim hem mahlasını hem de Eyüp Mollası olduğunu belirtmiştir. Şair eserde "Zibâ yazıldı nazmü'l-'avâmil" (H 1250/M 1834-1835) tarihini düşürmüş ve eserini Sultan II. Mahmud'a sunduğunu ifade etmiştir:

Birisi işte ez-cümle bu *Rif'at*

Kim ihsânıyla oldum ğark-ı ni'met (b. 13)

İdüp *Eyyûbe mollâ* ol cihân-gîr

Beni lutf u 'atâsı kıldı dil-sîr (b. 14)

Bu nazmum *sâye-i şâhânesinde*

Hitâma irdi üç beş gün içinde (b. 15)

Du'â-yı hayr ile açdum zebânı

Huzûr-ı şâha taqdîm itdüm anı (b. 18)

Âyine-i Zafer adlı eserdeki bazı beyitlerde geçen isimlerle Avâmil tercümesinde anılan şahsiyetler aynıdır. Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere Yahya ve Şakir isimleri her iki eserde de geçmektedir:

Şâkir ü Kadri vü Münif ü Resâ
Ahmed ü Mahmûd u Muhammed Baha

Ziver ü Yahyâ vü Alî Mustafa
Niçe efendi niçe mîr ü ağa (Koç vd. 2019: 13)

Deñizlili cenâb-ı H`âce Yahyâ
İ`âneyle bu nazmum kıldı ihyâ (b. 16)

İdüp Şâkir Efendi himmet-i tām
O himmetle kitābum buldı encām (b. 17)

Bu bilgiler ışığında eserin İskeçeli Rif'at'e ait olduğunu söylemekte herhangi bir şüphe yoktur. Avâmil tercümesinin bir nüshası Mısır Milli Kütüphanesinde Mecami-i Türkî Tal'at 151 numarasıyla kayıtlı olan mecmuanın 103-114. varakları arasında bulunmaktadır (Süer, 2017: 695).² Eserin tespit edilen bir diğer nüshası da İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesindeki Nekty06533 numaralı yazmadır. 204x115 mm. ölçülerinde olan yazmanın cildi mor meşindir. Talik hattın tercih edildiği yazmadaki sayfalarda satır sayısı on üçtür. Dokuz varak olan eserin 1b sayfası müzehheb olup 1b ve 2a sayfalarının der-kenarları ebru ile süslenmiştir. Eserde ara başlıkların yazımında sürh mürekkebe tercih edilmiştir. Her sayfada cetvel olup mısralar da cetvelle ayrılmıştır. Zahriyede ve vikaye sayfasında İstanbul Üniversitesi'nin mührü bulunmaktadır.

Mesnevi nazım şekliyle yazılan eser, aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla kaleme alınmıştır. Besmele, hamdele ve salvele ile tercümesine giriş yapan şair 20. beyit ile 28. beyit arasında kıta nazım şeklini tercih etmiş ve daha sonra mesnevi formuna dönmüştür. Mütercim bazı beyitlerde akıcılığı sağlamak için rediflere yer vermiş, mücerred kafiyeyle beraber özellikle mürekkebe kafiye çeşitlerinden mürdefi sıkça tercih etmiştir. İskeçeli Rif'at, metinde avâmil bahsinde yer alan istilahlardan dışında daha çok bilinen sözcükleri tercih etmiş ve anlatımda sadeliği yakalamak adına terkipli kullanıma fazlaca yer vermemiştir. Toplam 170 beyitten müteşekkil olan eserde işlenen konular başlıklar altında ele alınmıştır.

² Ayrıca bk. Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, C. 4., 1990, s. 225.

Eserin Muhteva Hususiyetleri

Şair manzumeye klasik geleneğe dayanarak besmele ile başlar. Ona göre, insanın bin dili de olsa Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükrü eda etmeye kâfi gelmez. Hamdeleden sonra salveleye geçen şairin aktardığına göre, Hz. Muhammed'in kullandığı dil etkili ve yücedir. Allah, bu dili öğrenmesi için insana akıl ihsan etmiştir. Özellikle İstanbul ehli zekâ yönünden seçkin kılınmıştır. Burada ilim yoluna çok kapılar açılmıştır. Burası Osmanlı devletinin payitahtıdır, ondan dolayı irfan ve ilim yeridir. Sultan II. Mahmud'un Adli mahlasına ve adaletine vurgu yapan şair, onun her zaman sınırsız ihsanda bulunduğunu ve ilim ehlini hoşnut ettiğini söyler. Mütercim ismini zikrederek Sultan II. Mahmud'un birçok ihsanına mazhar olduğunu ifade eder. Eyüp mollası olduğunu, bu eseri onun saltanatı zamanında yazdığını söyler. Denizlili Yahya Hoca'nın yardımıyla bu nazmı kaleme aldığını, Şakir Efendi adında birinin himmetiyle de bu kitabın yazımını tamamladığını belirtir. Bu eseri padişaha takdim ettiğini söyledikten sonra eserin yazım yılı olan 1250 yılına tekabül eden bir tarihe yer verir. Avâmîlin yüz kaideyle bilineceğini³ ve bunun üç bölüme taksim edildiğini söyler. Bunlardan birisi âmil, birisi ma'mûl ve diğeri de i'râbdır. Âmilin sayısı altmış, ma'mûlün otuz, i'râb da ondur. Âmil, lafzî ve manevî olarak ikiye ayrılır. Lafzî âmil semâi ve kıyâsî olarak ikiye taksim edilir. Semâinin sayısı da kırk dokuzdur.

Der-Beyân-ı Nev'-i Evvel başlığında aktardığına göre, semâi beş kısma ayrılır. Öncelikle yirmi harf-i cer sıralanır. Sırasıyla bunlar bâ (ب)⁴, min (من)⁵, ilâ (الى)⁶, 'an (عن)⁷, alâ (على)⁸, lâm (ل)⁹, fî (في)¹⁰, kâf (ك)¹¹, hattâ (حتى)¹², rubbe (رب)¹³, vâv (و)¹⁴, tâ (ت)¹⁵, hâşâ (حاشا)¹⁶, müz (مذ)¹⁷, münzû (منذ)¹⁸, halâ (خلا)¹⁹, 'adâ (عدا)²⁰, levlâ (لولا)²¹, key (كي)²² ve le'alle (لعل)²³dir.

³ Âmillerin görev ve anlamları hakkında verilen bilgiler için Nevzat H. Yanık, Kenan Demirayak, Mustafa Kılıçlı ve Sadi Çöğenli tarafından neşredilen *Avâmîl-i Cürçânî Avâmîl-i Birgivi ve Tercümleri* (2000) adlı eserden faydalanılmıştır.

⁴ İlsâk (ile, sebebiyle, -e, -a).

⁵ İbtidâ (-den, -dan).

⁶ İntihâ (-e, -a, -e kadar).

⁷ Uzaklaşma ve ayrılma, etkilenme.

⁸ Gerçek veya mecaz olarak üzerinde bulunma, -de, -da.

⁹ Sahip yapma, özel kılma, sebep bildirme, uzaklaşma ve ayrılma.

¹⁰ Gerçek veya mecaz olarak bir şeyin içinde veya üzerinde bulunma.

¹¹ Benzetme.

¹² Amaca ulaşma, ile, birlikte.

¹³ Azlık (bazı).

¹⁴ Vâvü'l-kasem (yemin vavı).

¹⁵ Tâ'ü'l-kasem (yemin tâ'sı).

¹⁶ İstisna.

Der-Beyân-ı Nev'-i Sâni başlığında ismini nasb haberini ref' eden harflere yer verilir. Bunlar enne (أن)²⁴, inne (إن)²⁵, ke-enne (كأن)²⁶, lâkinne (لكن)²⁷, leyte (ليت)²⁸, lealle (لعل)²⁹, illâ (إلا)³⁰ ve lâ (لا)³¹ olmak üzere toplam sekizdir. Bir sonraki başlıkta üçüncü olarak leyseye benzeyen mâ (ما)³² ve lâ (لا)³³ harfleri zikredilir. Bunlar da ismini ref' haberini nasb eden harflerdir. Dördüncü olarak muzari fiili nasb eden harflerden olan en (أن)³⁴, len (لن)³⁵, key (كي)³⁶ ve izen (إذن)³⁷ sıralanır. Beşinci bölümde muzari fiili cezm eden lem (لم)³⁸, lemmâ (لما)³⁹, lâmü'l-emr (ل)⁴⁰, lâ'ü'n-nehî (لا)⁴¹, in (إن)⁴², mehmâ (مهما)⁴³, mâ (ما)⁴⁴, men (من)⁴⁵, eyne (أين)⁴⁶, metâ (متى)⁴⁷, ennâ (أنى)⁴⁸, eyyu (أي)⁴⁹, haysumâ (حيثما)⁵⁰, izmâ (إذما)⁵¹ ve izâmâ (إذما)⁵² olmak üzere on beş âmile yer verilir.

¹⁷ Geçmiş zamanda amaca başlangıç (-den beri, -diğından beri).

¹⁸ Geçmiş zamanda amaca başlangıç (-den beri, -diğından beri).

¹⁹ İstisna.

²⁰ İstisna.

²¹ İstisna, başkasının varlığı nedeniyle bir şeyin mümkün olmaması.

²² Sebep.

²³ Dilek, istek ve beklenti.

²⁴ Gerçeklik ve şüphesizlik.

²⁵ Gerçeklik ve şüphesizlik.

²⁶ Mecazi olarak teşbih.

²⁷ İstidrâk, olumlu ve olumsuz iki cümle arasında bağlantı kurma.

²⁸ Temenni.

²⁹ Dilek, istek ve beklenti.

³⁰ İstisna.

³¹ Olumsuzluk.

³² Şimdiki zamanda olumsuzluk.

³³ Olumsuzluk.

³⁴ İstek.

³⁵ Gelecek zamanda olumsuzluğu pekiştirme.

³⁶ Sebebiyet.

³⁷ Şart ve ceza (öyleyse, o hâlde).

³⁸ Geçmiş zamanda olumsuzluk.

³⁹ Geçmiş zamanda olumsuzluk.

⁴⁰ Emir fiilin yapılması.

⁴¹ Olumsuzluk, bir işin yapılmamasını istemek.

⁴² Şart ve cevap.

⁴³ Şart ve cevap.

⁴⁴ Şart ve cevap.

⁴⁵ Şart ve cevap.

⁴⁶ Mekân (nerede).

⁴⁷ Zaman (ne zaman, -dığı/ -diği zaman).

⁴⁸ Mekân (nerede).

⁴⁹ Şart ve cevap (mekân).

⁵⁰ Mekân (nerede, her nerede).

⁵¹ Zaman (-dığı/ -diği zaman, -ınca, -ince).

⁵² Zaman (-dığı/ -diği zaman, -ınca, -ince).

Der-Beyân-ı Âmil-i Lafzî-i Kıyâsî başlığında kıyâsî âmillerin dokuz olduğu söylenir. Mutlak fiil, fâilini ref' ve mef'ûlünü nasb eder. Fiil, tam ve nakıs olarak ikiye ayrılır. Fâil ile söz tamamlanırsa buna fi'l-i tâm denir. Eğer fâil ile cümlenin manası tamamlanmıyor ve mana ancak mansûb bir haber getirmekle tamamlanıyorsa buna fi'l-i nâkıs adı verilir. Mütercim ism-i fâ'il, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdil, masdar, ismü'l-muzâf, ism-i tâm-ı mübhem ve ma'ne'l-fi'lî saydıktan sonra manevî âmillere sıra geldiğini bildirir.

Der-Beyân-ı Âmil-i Ma'nevî başlığında aktardığına göre manevi âmil ikidir. Birisi mübtedayı ref' eder, diğeri intihayı ref' eder. İntihadan maksadının haber olduğunu söyler. Râfi'ü'l-fi'lî-muzâriyi saydıktan sonra âmil bahsini tamamladığını ve altmışını da saydığını söyler.

Der-Beyân-ı Ma'mûlât başlığında ikinci ana konu olan ma'mûl bahsi işlenir. Burada otuz ma'mûlden bahsedilir. Ma'mûl de iki kısma ayrılır. Biri bi'l-asâle diğeri de tâbidir. İlk bölüm merfû, mansûb, mecrûr ve meczûm olmak üzere dördtür. Meczûm sadece fiile mahsustur. Merfû ma'mûl dokuzdur. Bunlar sırasıyla fâ'il, nâ'ib-i fâ'il, mübtedâ, haber, ism-i kâne, bâb-ı inne, nefy-i cins-i lâ-haber, mâ ve lâdır. Daha sonra on üç tane olan mahsûb ma'mûl anlatılır. Bunlar da mef'ûl-i mutlak, mef'ûl-i bih, mef'ûl-i fih, mef'ûl-i leh, mef'ûl-i ma'a, hâl, temyiz, müstesnâ, kâne babından haber, ism-i bâb-ı inne, li-nefyü'l-cins, ism-i lâ, lâ ve mânın haberi ve fi'lü'l-muzâridir. Der-Beyân-ı Ma'mûl-i Mecrûr başlığında mecrûr ma'mûllerin izafet ve harf-i cerle iki tane olduğu bildirilir. Meczûm ma'mûl cezm edatı alan fi'lü'l-muzâridir.

Ma'mûl bahsindeki ikinci kısım da beş tanedir. Birisi sıfat diğeri atıftır. Bu atıftan biri vâvü'l-cem, fâü'l-cem, eczâ-yı cem, sümme, hattâ, ev, immâ, harf-i em, lâ, bel, lâkindir. Diğer üçü sırasıyla te'kid, bedel ve atfu'l-beyândır. Mütercim böylece ma'mûl konusunun tamamlandığını ifade eder.

Son olarak İ'râb babına yer verilir. Toplamda on olan i'râb bahsinde öncelikle hareke yer alır. Bu da zamme, fetha ve kesre olmak üzere üçtür. İ'râbdan biri harftir. Bu da vâv, yâ, elif ve nûn olmak üzere dördtür. Bir diğeri kısım hazftir. Hazf da harekenin hazfî, son harfin ve nûnun hazfî olmak üzere üçtür.

Der-Beyân-ı Envâ'-ı Mu'reb başlığında on i'râbın murebinden bahsedilir. Bunlar dokuz tanedir. Biri hareke-i mahza diğeri mahzâ bi'l-hurûftur. İlk mu'reb, tâmü'l-i'râbdır. Bu da müfred munsarif, cem-i mükesser munsarifdir. Nakısü'l-i'râb gayr-i munsarif, cem'ül-mü'ennes sâlim olmak üzere ikidir. Hurûf-ı mahzânın i'râbı bazen tam olur. Der-Beyân-ı Esmâ-yı Sitte-i Mu'tele

başlığında bu altı ismin illetli isim olduğu söylenir. Bunlar ebûhu, ehûhu, hamûhâ, henûhu, fûhu ve zû-mâlin olmak üzere altıdır. Nakıs i'râbda cem'-i müzekker-i sâlim vardır. Tâmul-i'râb başlığında sahih fi'lü'l-muzârî, ikinci kısmında sonu illetli muzari vardır. Nâkısul-i'râb başlığında bi'l-harf ma'a'l-hazf bahsi anlatılır ve eser bu bilgiyle son bulur.

SONUÇ

Dört halife döneminden itibaren İslam'ın farklı coğrafyalara ve milletlere yayılmasıyla Arap dilini öğrenme ve öğretme zarureti hâsıl olmuş; zamanla bu dilin öğretilmesi için Arapça gramer konularını anlatan eserler telif edilmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde dil öğretiminde kullanılan gramer kitapları ve sözlükler, öğrenmeyi kolaylaştırmak ve kalıcılığı arttırmak amacıyla manzum forma aktarılmıştır. Abdülkâhir el-Cürçânî'nin *el-Avâmil* adlı risalesi ve Birgivi'nin *el-Avâmilü'l-cedîde*'si Osmanlı medreselerinde asırlarca Arapça öğretiminde başucu eserler arasında yer almıştır. Her iki eser de tercüme edilmekle beraber farklı bölgelerde okunmuş ve bu kitaplar üzerine haşiye ve talikatlar yazılmıştır. Birgivi Mehmed Efendi'nin *el-Avâmil*'ini tercüme edenlerden biri de 19. asrın edebî şahsiyetlerinden olan İskeçeli Mir-i 'Alem-zâde Rif'at'tır. Şair hakkında bilgi veren kaynaklar, onun Avâmil tercümesinden bahsetmemişlerdir. Eserde yer alan bilgiler ve kütüphane kayıtları bu eserin ona ait olduğu hususunda şüphe bırakmamıştır. H 1250/M 1834-1835 tarihinde yazımı tamamlanan eser, mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Şairin, olabildiğince sade ve açık bir tercüme yapmaya çalıştığı metinden anlaşılmaktadır. Eserde genellikle konunun detayına inilmemiş, çoğunlukla âmillerin ismi zikredilmiştir. Bu tür didaktik eserlerdeki temel gaye öğretmede kolaylığı sağlamak olduğu için Rif'at'ın tercümesinde de herhangi bir estetik kaygı güdülmeyeceğini söylemek mümkündür.

METİN⁵³

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

[1b]

1 Bi-ḥamdillâh ki nâsa Ḥak te'âlâ

Lisân-ı şükr 'inâyet itdi ammâ

⁵³ Metin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Nekty06533 numaralı yazmadan hareketle oluşturulmuştur.

- 2 Yine yokdur edāya kudret anı
Eger insānuñ olsa biñ lisānı
- 3 İdüp ümmet cenāb-ı Muştafāya
Kul olduq biz o faħr-ı enbiyāya
- 4 Lisānı ol Resül-i kibriyānuñ
Belġ ü hem şerīfi her lisānuñ
- 5 Anı fehm itmege 'aql itdi ihsān
Naşıl şükride 'aciz olmaz insān
- 6 Huşuşā ehl-i İslābolı Mevlā
Zekāvet ile mümtāz itdi hālā
- 7 O şehre dinse lāyık cāy-ı ādāb
Açılmış kūy-ı 'ilme anda çok bāb
- 8 O zīrā pāyitaht-ı āl-i 'Osmān
Anuñ-çündür maħall-i 'ilm ü 'irfān
- [2a]
- 9 Şehen-şāh anda Hān Maħmūd-ı 'Adlī
Bütün iqlīm anuñ hoşnūd-ı 'adli
- 10 İder ihsān-ı bī-pāyān her dem
Kıla luḫfiyla ehl-i 'ilmi hurrem
- 11 Nazīri gelmedi devrāna billāh
Ola tahtında dā'im ol şehen-şāh
- 12 O hākān-ı 'ināyet-baħş-ı gerdūn
İder aşhāb-ı ṭab'ı daħı memnūn
- 13 Birisi işte ez-cümle bu Rif'at

- Kim ihsānıyla oldum ğarķ-ı ni‘met
- 14 İdüp Eyyūbe mollā ol cihān-gīr
Beni luṭf u ‘aṭāsı kıldı dil-sīr
- 15 Bu nazmum sāye-i ṣāhānesinde
Ḥitāma irdi üç beş gün içinde
- 16 Deñizlili cenāb-ı Ḥāce Yaḥyā
İ‘āneyle bu nazmum kıldı iḥyā
- 17 İdüp Şākir Efendi himmet-i tām
O himmetle kitābum buldı encām
- 18 Du‘ā-yı ḥayr ile açdum zebānı
Ḥuzūr-ı ṣāha taḳdīm itdüm anı
- 19 O ṣāhen-ṣāh-ı ferruḥ-destgāhı
Kederlerden emīn eyle ilāhī
- Zībā yazıldı nazmü’l-‘avāmil (1250/1834-1835)**
- 20 Bilür yüz şey ile i‘rābı ṭālib
Anı üç bāba taḳsīm itmiş üstād
- [2b]
- 21 Biri ‘āmil birisi oldı ma‘mūl
Birisi bāb-ı i‘rāb ol sen irṣād
- 22 Olurmuş bāb-ı ‘āmil ancak altmış
Otuz ma‘mūl on i‘rāb ile ta‘dād
- 23 Olur ‘āmil de iki ḍarba maḥṣūs
Biri lafzīdür anuñ öyle kıl yād
- 24 Birisi ma‘nevīdür ma‘nevīyi

- Bilenler olur 'âlemde dil-âbâd
- 25 Olur lafzîsi iki kısma taqsîm
Birisine *semâ* *î* koydılar ad
- 26 *Ḳiyâsî*dür biri ber-vech-i icâz
Bu yüzden eylemişler anı icâd
- 27 *Semâ*'isi muḥakḳak kırk toḳuzdur
Anı beş nev'ile bil ey melek-zâd
- 28 Ne ra'nâ şürete rabt eylemişdür
Muşannif rûhın Allâh eylesün şâd

Der-Beyân-ı Nev'-i Evvel

- 29 Yigirmisi o beşden nev'-i evvel
Aña sen ḥarf-i cer di evvelâ gel
- 30 Daḥı dirler izâfet ile ezber
Muḥakḳak ism-i vâhid cerr iderler
- 31 Biri *bâ* biri *min* biri *ilâdur*
Biri 'andur anuñ biri 'alâdur
- 32 Daḥı di *lâm* u *fî* vü *kâf* u *hattâ*
Kim andan *rubbe vâv* u *tâ* vü *ḥâşâ*
- [3a]
- 33 *Müz* ü *münzû ḥalâ* ile 'adâdur
Di *levlâ key le 'al*⁵⁴ soḥbet sanadur

⁵⁴ Le'alle olması gereken âmil vezin gereği le'al yazılmıştır.

Der-Beyān-ı Nev‘-i Sānī

- 34 O beş nev‘iñ ikinci nev‘i ey dil
Sekiz harf oldu diqqat eyleyüp bil
- 35 Ki anlar ismi naşb iderler ey yār
Dağı ref‘-i haber itmekde her bār
- 36 Şayup yaz *enne inne* harfin evvel
Ke-enne hem dağı *lākinne* di gel
- 37 Oğu *leyte le‘alle* itme ey er
Bu altı harfi fi‘le beñzedirler
- 38 Birisi dağı istiğnāda *illā*
Birisi nefy-i cins için olan *lā*

Der-Beyān-ı Nev‘-i Sālīs

- 39 Üçüncü nev‘ine gel eyle diqqat
İki harfe olur taşşış elbet
- 40 Müşābih leyseye *mā* ile *lādur*
Bunu fehm eyleyen ehl-i zekādur

Der-Beyān-ı Nev‘-i Rābi‘

- 41 Olur dördüncü nev‘i harf-i erba‘
En ü len key izen ey tālib esma‘
- 42 Nevāşıbdandur anlar bī-muḥābā
Muzāri‘de iderler naşbı icrā

[3b]

Der-Beyân-ı Nev‘-i Hâmis

- 43 Beşinci nev‘in al deste erenler
Cevâzımdan olur elbette anlar
- 44 Olup dâhil muzâri‘ cezm iderler
Olur on beş bunun tekmîli dirler
- 45 Velâkin dördün efrâz eyle ey dil
Bu dördü fi‘l-i vâhid cezm ider bil
- 46 *Lem ü lemmâ* ile *lâmü’l-em(i)*rdir
Dağı *lâ`ü`n-neh(i)*ydür hâceler dir
- 47 Cevâzımdan kalur on biri şimdi
Kolaylıkla olur ta‘biri şimdi
- 48 Olur ol on biri⁵⁵ fi‘leyne dâhil
O fi‘lün biri şart biri cezâ bil
- 49 İki fi‘li dağı cezm eyler anlar
Olan tâlib bu takrîrümde añlar
- 50 *În ü mehmâ* vü *mâ men* dördü cānâ
Metâ ennâ vü *eyyu* ile ışgâ
- 51 Birisi *haysumâ*dur bî-muḥābâ
Biri *izmâ* biri dağı *izâmâ*
- 52 Semâ‘î ‘âmil-i lafzî tükendi
Kıyâsî geldi diḳḳat kıl efendi

Der-Beyân-ı ‘Âmil-i Lafzî-i Kıyâsî

⁵⁵ Beyitte on bir âmil daha sayılacağı belirtilmesine rağmen on âmilden bahsedilmiş, “levlâ” unutulmuş yahut bilinçli olarak dâhil edilmemiştir.

- 53 Toğuzdur ‘āmil-i lafzī kıyāsī
Oķu sa’y eyle al h’āce du‘āsı
[4a]
- 54 Biri olmış toğuzdan mutlakā *fi’l*
Ki ref’ ü naşbı eyler dā’imā fi’l
- 55 İki dürli olur ol fi’l cānā
Biri tām u biri nākış olur hā
- 56 Eger tām olsa merfū’ıyla şöhet
Haber gelmeklige kıalmaz hācet⁵⁶
- 57 Aña üstād *fi’l-i tām* dirler
Çalış taşşile şubh u şām dirler
- 58 Eger merfū’ ile bitmezse şöhet
Haber gelmekligi lāzımsa elbet
- 59 Aña dir *fi’l-i nākış* ehl-i idrāk
Hünerdür birbirinden eylemek pāk
- 60 Toğuzdan birisidür *ism-i fā’il*
Birisi *ism-i mef’ūl* o da ‘āmil
- 61 Bu iki bir fi’(i)lden oldu müştaķ
Biri ma’lūm biri mechūlden ancak
- 62 Anuñ-çün fi’lveş ‘āmil olurlar
Velī evvelde altı şey bulurlar
- 63 Birisi hem *müşebbeh* bir *şıfat*dur
O da anlar gibi oynar atdur⁵⁷

⁵⁶ Bu mısradaki vezin aksamaktadır.

- 64 Bu fi'l-i lâzımuñ müştakı oldu
Bu da evvelde altı nesne buldı
- 65 Biri oldu toğkuzdan *ism-i tafđıl*
Şürüt-ı ħamse lâzım itme tatvîl
- 66 Toğkuzdan biri *maşdar* oldu cānā
Kıl anı *ism-i tafđıl* gibi icrā
- [4b]
- 67 Biri *ismü'l-muzāf* ol dağı 'āmil
Velākin bi't-ıabi' ol cerre mā'il
- 68 Birisi *ism-i tām-ı mübhem* olmuş
Bu 'āmil dağı anlardan bulunmuş
- 69 Biri *ma'ne'l-fi'(i)*ldür eyle diğkat
Bu da 'āmil olur ey ħāce elbet
- 70 Kıyāsī 'āmil-i lafzī de bitdi
Kelāmum ma'nevīye toğrı gitdi

Der-Beyān-ı 'Āmil-i Ma'nevī

- 71 İkidür ma'nevī 'āmil kulağ vir
Anı üstādumuz bu vech ile dir
- 72 Birisi *mübtedāy*ı ref' idermiş
Ber-ā-ber *intihāy*ı ref' idermiş
- 73 *Ĥaberdür* intihādan kaçdum ey dil
Bu 'āmil ikisin de ref' ider bil

⁵⁷ Bu mısırada vezin aksamaktadır.

- 74 Birisi *rāfi* 'u 'l-fi 'li 'l-muzāri '
İki halk eylemişdür anı şāni '
75 Hıtāma irdi 'āmil bābı mollā
Ol altmış idi bir bir itdüm imlā

De[r]-Beyān-ı Ma 'mūlāt

- 76 Otuздur dinmiş idi bāb-ı ma 'mūl
Anı nazm eyleyem ber-vech-i ma 'kūl

[5a]

- 77 O da olmuşdur iki darba takşīm
Olunsun tek suhūlet ide tefhīm
78 Birisi *bi 'l-aşāle* biri *tābi* '
Giyer matbū 'uñ i 'rābını tābi '

Der-Beyān-ı Darb-ı Evvel

- 79 Olur dört dürli diñle darb-ı evvel
Kim oldur *bi 'l-aşāle* diğğat it gel
80 Biri *merfū* ' u biri oldı *manşūb*
Biri *mecrūr* biri *mezcūm-ı* mergūb
81 Velī mecrūr oldı isme maşşūş
Bu mezcūm ise ancak fi 'le maşşūş

Der-Beyān-ı Ma 'mūl-i Merfū '

- 82 Ele al şimdi merfū 'atı evvel

- Toğuzdur işte itdüm şübheñi hal
- 83 Toğuzdan biri *fā'ıl* oldıgım bil
Birisi *nā'ib-i fā'ıldür* ey dil
- 84 Birisi *mübtedā* biri *haber*dür
Haberdārı cihānda mu'teberdür
- 85 Biri *iḥvānı* ile *ism-i kāne*
Bu da ma'mül-i merfū' bī-bahāne
- 86 Birisidür *haber* kim *bāb-ı inne*
Bu nazmum t̄alibā bir hoşça diñle
- 87 Birisi *nefy-i cins-i lā-ḥaber*dür
Bu 'ilmüñ lezzeti şankim şekerdür
- [5b]
- 88 Birisi leyseveş *mā* ile *lānuñ*
Olurmuş ismi merfū' ātdan anuñ
- 89 Biri *fi'lü'l-muzāri* 'dür cihānda
Nevāşıb hem cevāzım olmaz anda
- 90 Toğuz ma'mül-i merfū' bitdi artıq
Di manşübātım ey yār-ı şadıq
- Der-Beyān-ı Ma'mül-i Manşüb**
- 91 On üçdür t̄alibā ma'mül-i manşüb
Biri *mef'ül-i muṭlaq* ey dil-i ḥüb
- 92 Biri *mef'ül-i bih* oldı muḥaqqak
Biri *mef'ül-i fih* olmışdur el-ḥak
- 93 Biri *mef'ül-i leh* olma a ma'ah (?)

- Birisine dinür *mef'ül-i ma'ah*
- 94 Biri *hāl* ü biri *temyîz cānā*
- Birisi oldı *müsteşnā-yı zībā*
- 95 Biridür *kāne bābından haber* bil
- Biridür *ism-i bāb-ı inne ey dil*
- 96 *Li-nefyi'l-cins* biri *ism-i lādur*
- O manşüb oldı *haqqā rüşenādur*
- 97 Birisi leyse-*āsā lā vü mānuñ*
- Haberleridür olan manşüb anuñ*
- 98 Biri *fi'lü'l-muzāri'dür* kim *aña*
- Nevāşıbdan biri dāhil* olur *hā*
- 99 On üç *ma'mül-i manşüb* oldı *ta'dād*
- Ne dir *mecrūra diqqat eyle üstād*

[6a]

Der-Beyān-ı Ma'mül-i Mecrūr

- 100 Olur *ma'mül-i mecrūr* iki *el-hağ*
- İzāfet* ile *harf-i cerle* ancağ

Der-Beyān-ı Ma'mül-i Meczüm

- 101 Bir olmış *tālibā ma'mül-i meczüm*
- O da *fi'lü'l-muzāri'* *añla mefhüm*
- 102 Velī *dāhil olur* ol *fi'le elbet*
- Cevāzımdan birisi eyle diqqat*
- 103 Tamām oldı *hele ma'müller hep*

O arb-1 evvel idi ey Őeker-leb

Der-Beyân-ı arb-ı Şânî

- 104 ulak vir arb-1 Şânî geldi sözde
Kitâbuñ bitmesi yaklaŐdı müjde
- 105 Buna ma'mûl-i tâbi' dinmiş idi
Bu matbû'î gibi giyinmiŐ idi
- 106 O da beŐdûr birisine *Şıfat* di
İkincisinde vardur o nûket di
- 107 Ya on arfûñ biriyle 'atf' imiş bil
Biri *vāvü'l-cem(i)* 'dûr olma ğâfil
- 108 Biri tertîb ile *fâ'ü'l-cem(i)* 'dûr
Ki ta'ķîb ile *eczâ-yı cem(i)* 'dûr
- 109 Birisi arf-1 *sümme* eyle iŐğâ
Ma'a'l-mühle bu da tertîb cānâ
- [6b]
- 110 Biri *hattâ* bu da mühletle tertîb
Velî zihninde eyle bunı taŐvîb
- 111 İki emrûñ biriçün biri *evdür*
Velâkin diĳkate Őâyeste Őeydûr
- 112 Ki zîrâ biri *immâdur* o 'atfuñ
ıl isti'mâlin *evāsâ* bu 'atfuñ
- 113 Birisi arf-i *emdûr* oĳu toĳrı
Buna diĳkat ehemdûr oĳu toĳrı
- 114 Bu da oldu iki emrûñ biriçün

- Çalış taşşile h'āhişkarsın çün
- 115 Biri *lā* hük-m-i şābit nefy içündür
Buña da ħarf-i 'ātıf nāmı bündür
- 116 Biri *beldür* kim ol ađrāb içündür
Bunı taşrīhümüz tullāb içündür
- 117 Biri *lākin* velākin eyle diĸkat
O istidrāk için olurmış elbet
- 118 Üçünci ĸarbı *te'kīd* añla añla
ĸulaĸ vir nazmı diñle ĸalb ü cānla
- 119 *Bedeldür* biri o dört dürli cānā
Velī biri *galağdur* itme ışĸā
- 120 Biri *külden kü* olmuş eyle diĸkat
Biri *külden ba'(a)*zdur anuñ elbet
- 121 Birisi *iştimāl* olmuşdur anuñ
Bilenlerde olur zevĸi cihānuñ
- 122 Beş idi tālībā ma'mül-i tābi'
Biri 'atfu'l-beyān ol ĸayrı ĸāni'
- [7a]
- 123 Ĥitāma irdi ma'mülāt efendi
Sür artık bāb-ı i'rāba semendi
- Der-Beyān-ı Bāb-ı İ'rāb**
- 124 Üçüncü bābı i'rāb idi i'rāb
Dükel ondan ziyāde itme itnāb

- 125 Ya ol *harke*⁵⁸ olur ol dağı üçdür
Bilinmezse bu üç ‘ilm aña gücdür
- 126 O üçdür *zamme fetħa kesre* ey dil
Çalış taħşîle mollā olma ġāfil
- 127 Biri i ‘rābuñ olmuş *harf cānā*
Anı dört üstine itmişler imlā
- 128 O dördüñ biri *vāv* u biri *yādur*
Elifdür nūndur bil kīmyādur
- 129 Birisi *ħazf* imiş i ‘rābuñ ey yār
O da üç oldıġıñ itmişler ikrār
- 130 O üç maħşūs-ı fi ‘l olmuşdur elbet
Biri *harke-i ħazf*dur eyle diġkat
- 131 Birisi *āħirüñ ħazf* oldıġın bil
Birisi *nūnu ħazf* olmuşdur ey dil
- 132 Tamām on oldı i ‘rāb eyle ta ‘dād
Uşūlin böyle vaz ‘ itmişdür üstād

Der-Beyān-ı Envā ‘-ı Mu ‘reb

- 133 Şu on i ‘rābuñ aña mu ‘rebінде
Toġuz dürli bulunmış ‘ilm içinde
[7b]
- 134 Ki zīrā mu ‘rebüñ i ‘rābı cānā
Ya *bi ‘l-ħarke* olur bī-şübhe *maħzā*

⁵⁸ Hareke kelimesi vezin gereġi harke yazılmıştır.

135 Ya *maḥzā bi'l-ḥurūf* olmuş kulak vir

Bu iki isme maḥşūş ḥāceler dir

136 Ya *bi'l-ḥarke ma'a'l-ḥazf* oldu cānā

Ya *bi'l-ḥarfī ma'a'l-ḥazf* eyle imlā

137 Bu iki daḥı maḥşūş oldu fi'le

Bu vech ile bu tafşīlātı diñle

Der-Beyān-ı Tāmü'l-i'rāb

138 Olur evvelki mu'reb tāmü'l-i'rāb

O *bi'l-ḥarke olur maḥz* eyle işrāb

139 Olur *bi'z-zamme* ref'i ḥāli *naşbī*

Olur *bi'l-fetha* cerri ḥāli *kesrī*

140 Bu *müfred munşarif*de oldu yāḥūd

*Mükesser munşarif cem'*inde mevcūd

Der-Beyān-ı Nākışü'l-i'rāb

141 Ya ol mu'reb olur i'rābı nākış

O iki kısım olur itme tenāķus

142 Olur bir kısmı *ref'i zamme* ile

Daḥı *naşb eyle cerri fetha* ile

143 Bu *gayru'l-munşarif*de oldu cārī

Olur bunlar bütün ism üzre sārī

144 Olur bir kısmınıñ *ref'inde zamme*

Daḥı *naşbında* hem *cerrinde kesre*

[8a]

- 145 Bu da *cem 'ü'l-mü'ennes sâlim* olmuş
İden diğkkat uşüle 'âlim olmuş

Der-Beyân-ı Tāmü'l-i'rāb

- 146 İkinci *bi'l-ḥurūfi'l-maḥz* mu'reb
Ya tām olmuşdur i'rābı anuñ hep
147 Bu şüretde ola *ref'inde vāvī*
Vü *naşbında elif cerrinde yā ī*

Der-Beyân-ı Esmā-yı Sitte-i Mu'telle

- 148 Bu altı ism *'illetli is(i)mdir*
Kim olmuşdur muzāf ammā kulağ vir
149 Muzāf olmaz tekellüm yāsına o
Olur müfred mükebbir her zamān bu
150 *Ebūhu* hem *eḥūhu* hem *ḥamūhā*
Henūhu fūhu zū-mālin di aña

Der-Beyân-ı Nāqısu'l-i'rāb

- 151 Ya *nāqış* oldı mu'reb bi'l-ḥurūf al
Anı da eyle iki kısım-ıla ḥal
152 Olur bir kısmınuñ *ref'inde vāvī*
Daḥı *naşbında* hem *cerrinde yāyī*
153 *Müzekker sâlimüñ cem'indedür* bu

Vü 'iṣrūnda olur birlikde ulū

154 Olur bir kısmınuñ *ref'i elifle*

Vü *naşb-ı cerri yādur* anı belle

[8b]

155 Bulur teşniye işnān u kilāda

Muzāf olsun zamīre o kilāda

Der-Beyān-ı Tāmü'l-i'rāb

156 Üçünci ya 'nī bi'l-ḥarke ma'a'l-ḥazf

O tām i'rāb olur līk ikiye şarf

157 Olur bir kısmı *ref'i zamme* ile

Dağı *naşbı* olurmuş *fetha* ile

158 Kılarlar *cezmi* ḥālin *ḥazf-ı ḥarke*

Çalış mollā efendi 'ilmi derke

159 *Şaḥīḥ fi'lü'l-muzāri* 'dür bu zīrā

Zamīrler lāḥik olmaz aña aşlā

Der-Beyān-ı Kısm-ı Sānī

160 İkinci kısmı *ref'i zamme* ile

Olur naşbında dağı *fetha* ile

161 Olurmuş *āḥirüñ ḥazfıyla cezmi*

Bunı taḥşile mollā eyle cezmi

162 Bu da *fi'lü'l-muzāri* 'eyle diḳḳat

Zamīrsiz āḥir ister *ḥarf-i illet*

Der-Beyân-ı Nâkışu'l-i'râb

163 Olur dördüncü *bi'l-ḥarfî ma'a'l-ḥazf*

O *nâkış* oldu eyle *dikkatüñ şarf*

164 O da *fi'lü'l-muzâri* 'dür ki *ammâ*

Ola *min-ğayri nün âhir zamîr hâ*

[9a]

165 Olur *ref'inde nün u naşbı cezmi*

O *nünüñ bî-muḥâbâ* oldu *ḥazfî*

166 *Ḥitâma* irdi söz *lik eyle ışgâ*

İdem *i'râbı* bir kat *daḥı imâ*

167 *Laf(ı)zda* *zâhir* olursa o *cânâ*

Aña i'râb-ı lafzî dindi *ḥâlâ*

168 Eger *zâhirde* bulmaz iseñ *i'râb*

Di *taḳdîrî* *aña ber-vech-i icâb*

169 Eger *zâhirde taḳdîrîde* *baḳduñ*

Ki yok *i'râbı* her bir *sûya aḳduñ*

170 *Maḥallî* dirler ol *i'râba* elbet

İdenler 'ilme *ğayret* buldı devlet

Temmet bi'l-ḥaḳîr

KAYNAKÇA

ARSLAN, Ahmet Turan (1996). "Arap Gramerinde İki Avâmil Risalesi ve Bunların Mukayesesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, I (2), s.s. 161-176.

- ARSLAN, Mehmet (2008). *Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri I-Manzûm Sûrnâmeler*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.
- ARSLAN, Mehmet (2014). "RİF'AT, Mîr-i Alem-zâde, İskeçeli", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rifat-miri-alemzade-iskeceli> (Erişim tarihi: 05.20.2024).
- AYNUR, Hatice (1995). *Saliha Sultan'ın Düğününü Anlatan Surnameler (1834) İnceleme, Tenkitli Metin ve Tıpkıbasım*. Harvard Üniversitesi: Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü
- BABAARSLAN, Gıyasi (2022). "Bir Mahebûba Sevb-i Cedid Giydirmek: Erzurumlu Rahmi'nin Manzum Avâmil Tercümesi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, s.s. 310-330.
- BARDAKÇI, Ramazan (2022). "Manzûme-i Mefhûme-i Binâ (Kazım Paşa) Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü", <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/manzume-i-mefhume-i-bina-kazim-pasa-tees-1838>. (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2024).
- ÇİFTÇİ, Ömer (2017) (haz.). *Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, Ankara: *Kültür Bakanlığı e-kitap*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>
- DURMUŞ, İsmail (1991). "el-'Avâmilü'l-mi'e", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, s.s. 106-107.
- DURMUŞ, Zülfikar; MEŞE, Ramazan (2018). "Birgivi'nin el-Avâmil Adlı Eserinin Nahiv İlminin Öğretimindeki Yeri ve Önemi", *UMDE Dini Tetkikler Dergisi*, 1, s.s. 11-32.
- GÜNEŞ, Murat (2013). *Manastırlı Celâl Bey Divânı [İnceleme - Metin]*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal (2013). *Son Asır Türk Şairleri*. C. 4. (hızl. Ayşegül Celepoğlu) İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAVA, Hatice (2003). *Rifat and Gülşen-i Hurremi / Rifat ve Gülşen-i Hurremi (İnceleme-Gülşen-i Hurremi ve Ayine-i Zafer Çeviri Metni)*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.

- KOÇ, Hamza (2017). "İskeçeli Mir-i 'Alem-zâde Rif'ât ve Sâkî-nâmesi", *Littera Turca/ Journal of Turkish Language and Literature*, 3/4, s.s. 109-126.
- KOÇ, Hamza; KESİK, Beyhan; BÜYÜKADA, Merve (2019). *II. Mahmut Dönemine Ayna Tutan Bir Eser İskeçeli Rif'at'in Âyine-i Zafer'i (Şekil ve Muhteva Özellikleri-Tenkitleti Metin)*. Ankara: Akçağ Yay.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*, C. 5 (haz. Nuri Akbayar), Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I-V, 1987-1992.
- SÖYLEMEZ, İdris (2021), "Larendeli Şânî'nin Manzum Avâmîl Adlı Eseri". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2, s.s. 333-376.
- SÜER, Fatih Ramazan (2017). "Mısır Milli Kütüphanesinde (Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye) Bulunan Edebiyat İle İlgili Türkçe El yazmaları", *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4 /13, s.s. 590-698.
- Şemseddin Sâmi (1308). *Kâmûsu'l-A'lâm*. C. 3. İstanbul: Mihran Matbaası.
- TUMAN, Mehmet Nâil (2001). *Tuhfe-i Nâilî*, C. 1. (hızl. Cemal Kurnaz- Mustafa Tatcı) Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- YANIK, Nevzat H. vd. (2000), *Avamîl-i Cürcanî Avamîl-i Birgivi ve Tercümeleri*, Erzurum: Bakanlar Matbaacılık.
- YAZAR, Sadık (2011), *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YILMAZ, Kübra; YILMAZ, Oğuz (2021), "Birgivi'nin el-Avâmîl'ine Yapılan Manzûm Tercümeler", *Balıkesirli Bir İslam Âlimi İmam Birgivi*, Mehmet Bayyigit vd. (Ed.), III, İstanbul: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, s.s. 329-344.